

Spis wykorzystanej literatury

1. Umiastowski R., Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych, Warszawa 1924; 18 marzec 1921, Ryga – Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą [w:] Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. 3, Warszawa 1964.
2. Umiastowski R., Geografia wojenna...
3. Tamże.
4. Militär – Geographie. Galizien und das Westliche Russland, Wien 1883.
5. Sikorski W., Polesie jako węzeł strategiczny naszego frontu wschodniego, «Bellona», t. 13, z. 1, 1924.
6. Tenże, Polesie..., cz. 2, «Bellona», t. 13, z. 6, 1924.
7. Księga dziejów 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. Generała Kazimierza Sosnkowskiego, pod red. J. Smoleńskiego i M.W. Żebrowskiego, Londyn 1969.
8. Karcz J. i Kryński W., Zarys historii wojennej 1-go Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego, Warszawa 1931;
9. Budionny S.M., Projdiornyj put, t. 2, Moskwa 1965.
10. Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie Rembertowie [CAW], I.400.2006, Relacja dowódcy II dywizjonu 3 pułku artylerii polowej.
11. Biernacki M., Bitwa pod Równem (2VII – 9VII 1920), Bellona 1925, t. 18, z. 2.
12. Encyklopedia wojskowa, red. O. Laskowski, t. 7, Warszawa 1939.
13. Bogusz E., Wyjście z «kotła» pod Równem, «Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej» 1985, t. 16, nr 120.
14. Tamże.
15. Biernacki, M., Bitwa pod Równem, cz. 2, «Bellona» 1925, t. 18, z. 3.
16. CAW, I.301.10.141, Pismo Naczelnego Dowództwa WP z 6 lipca 1920 r. w sprawie organizacji Grupy Operacyjnej Jazdy.
17. Przybylski A., Wojna Polska 1918–1921, Warszawa 1930; Kakurin N. E. i Mielikow W. A., Wojna s bielopolakami 1920 g. Moskwa 1925; Wrzosek, M., Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921, Warszawa 1992.
18. Bitwa lwowska 25 VII–18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. I (25 VII–5 VIII), red. Tarczyński M., Warszawa 2002; Arciszewski F.A., Studja taktyczne z historii wojen polskich 1918–21, t. 2, Ostróg–Dubno–Brody. Walki 18 Dywizji Piechoty z konną armją Budiennego (1 lipca–6 sierpnia 1920), Warszawa 1923.
19. Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie [AIJP], Kolekcja nr 169 gen. Orlicz-Dreszera; J. Rómmel, Moje walki z Budiennym. Dziennik wojenny b. d-cy 1. Dywizji Kawalerji, Lwów (b.r.w.); J. Litewski i W. Dziewanowski, Dzieje 1-go pułku ułanów krechowieckich, Warszawa 1932.
20. Steblik, W., Bój 12 pp pod Leszniowem i Brodami w dniach 1 i 2 sierpnia 1920 roku, «Przegląd Piechoty», 1931, t. 4, z. 11.
21. Rossijskij Gosudarstwennyj Wojennyj Archiw [RGWA], Uprawlieniye 1 Konnoj Armii. Operatiwnyje prikazy wojskam, prikazaniya sztaba 1 Konnoj Armii, fond 245, opis 3, dzieło 168; Libert, F., Upadek Brześćcia, «Bellona» 1930, t. 47, z. 2 (III-VI).

Леся Онишко, Олена Сирота

**«Справа» волинської філії «Польської організації військової»
(на матеріалах галузевого Державного архіву Служби безпеки України)**

У статті на конкретному архівному матеріалі досліджено механізми фабрикування радянськими спецслужбами так званої волинської філії «Польської організації військової» протягом 1935–1936 років. Установлено, що членами цієї «контрреволюційної організації» були названі особи, які реалізовували національну політику влади на місцях. Наголошено, що арешти «волинських пеоваків» здійснювалися паралельно з аналогічними викриттями в інших областях. З'ясовано методи ведення слідства та схарактеризовано прийняття репресивних рішень. Наголошено, що звинувачені були середнього віку, поляками за національністю й службовцями за соціальним статусом. Доведено, що звинувачення були неконкретними й ґрунтувалися головним чином на показаннях морально зломлених в'язнів. Розкрито трагічні долі репресованих. Описано особливості процесу реабілітації постраждалих від свавілля каральних органів громадян.

Ключові слова: репресії, тоталітарний режим, Волинь, Мархлевський район, суд, вирок, спеціальні служби, «Польська організація військова».

Онышко Леся, Сирота Елена. «Дело» волынского филиала «Польской организации военной» (на материалах отраслевого Государственного архива Службы безопасности Украины). В статье на основе архивных материалов произведен анализ механизмов фальсификации советскими спецслужбами, так называемой волынской филии «Польской организации военной», на протяжении 1935–1936 годов. Установлено, что членами данной «контрреволюционной организации» были названы особы, которые реализовывали национальную политику власти на местах. Подчеркнуто, что аресты «волынских пеовяков» производились параллельно с аналогичными процессами в других областях. Выявлено методы ведения следствия и охарактеризовано принятие репрессивных решений. Обвиняемые были среднего возраста, поляками по национальности и служащими по социальному статусу. Характерно, что обвинения были неконкретными и базировались главным образом на показаниях морально сломленных заключенных. Дальнейшие судьбы репрессированных были трагическими. Охарактеризованы также особенности процесса реабилитации пострадавших от произвола спецслужб граждан.

Ключевые слова: репрессии, тоталитарный режим, Волынь, Мархлевский район, суд, приговор, специальные службы, «Польская организация военная».

Onyshko Lesya, Syrota Olena. «Matter» of the Volhynia Branch of «Polish Organization Military» (on Materials of the of a Particular Branch Record Office of Security of Ukraine Service). The article explores the mechanisms of forming the so-called Volyn section of the «Polish Military Organization» in 1935–1936 by Soviet Secret Services. As the study reveals, the abovementioned «counter-revolutionary organization» members appeared to be the following persons who were implementing the policy of the state in local areas. It is necessary to emphasize that the «Volyn peoviaks» arrests often coincided with similar cases in other fields. The investigation methods as well as the repressive verdicts are analyzed. The arrested usually appeared to be of middle age, of Polish descent and officials according to their social standing. As such, the uncertain accusations were based mainly on the testimonies of morally exhausted convicts. The further destiny of the arrested had a tragic ending. The article also reveals the details of the rehabilitation processes of the arrested ones.

Key words: repressions, totalitarian regime, Volyn, Markhlevsky region, court, verdict, special services, «Polish Military Organization».

Постановка наукової проблеми та її значення. Протягом останнього часу все ширше коло науковців звертається до вивчення історії СРСР кінця 1920-х – початку 1930-х років – періоду утвердження сталінського тоталітарного режиму. І цей інтерес не випадковий. У роки існування колишнього СРСР історична наука була поставлена на службу комуністичній партії. Навіть «викриття культу особи Сталіна» не змінило тоталітарної суті суспільного ладу в СРСР. Сьогодні, коли науковці мають доступ до архівів колишніх спецслужб, постає картина людиноненависницької політики радянського режиму, яка ґрунтувалася на жорстокому примусі та репресіях. Особи, які не відповідали «ідеалу» «радянської людини», були віднесені до потенційних ворогів – соціалістичних, політичних та національних.

Подібно до операцій проти українських селян, на початку 1930-х почалися масові репресії проти представників тих народностей, які, як припускали радянські функціонери, могли бути особливо небезпечними у світлі наближення нової війни. Поряд із німцями і корейцями, потенційною п'ятою колоною вважалися поляки, які могли б стати зручним зряддям інтриг Польщі та Пінсудського проти радянської влади [10].

На думку сучасних авторів, масові репресії проти польського населення в УСРР варто пов'язувати з невдачею так званого «радянського експерименту», що позначився на низьких темпах колективізації у польській адміністративно-територіальній одиниці, яку було створено Постановою РНК СРСР «Про виділення національних районів і сільрад» від 29 серпня 1924 р. На території Житомирщини постав Польський національний район ім. Ю. Мархлевського, 73,3 % населення якого (31 507 осіб) складала поляки. «Радянська Мархлевщина» мала стати не лише кузницею кадрів для майбутньої соціалістичної Польщі, а й прикладом для польських робітників у справі практичного розв'язання національної проблеми. Проте темпи проведення колективізації у районі свідчили про зворотне – якщо в СРСР з 1930-го до 1932 рр. показники колективізації зросли з 23,3 % до 61,5 %, а по УСРР – з 32,5 % до 72,0 %, то у Мархлевському районі на 1930 р. цей показник становив усього 6,7 %, а до 1932 р. зріс до 16,9 % [6].

На засіданні Пленуму ЦК КП(б)У в грудні 1933 р. розглядали питання про «засмічення» громадських закладів, зокрема польськими «націоналістичними елементами». Це стало прямим сигналом репресивним органам для розкручення «маховика репресій». Щодо цього показовими є матеріали

сфабрикованої радянськими спецслужбами справи «Польської організації військової» («ПОВ») та її регіональних «філій», зокрема й «волинської» [9]. Проте системного опрацювання архівно-слідчої справи на «волинських пеоваків» ще не було здійснено.

Мета цієї статті є дослідити механізми фальсифікації слідчих матеріалів на «членів» «волинської філії» «ПОВ», охарактеризувати методи ведення слідства, поведінку підслідних й репресивні рішення, з'ясувати подальші долі засуджених та розкрити процес їхньої реабілітації.

Джерельну базу дослідження становлять документи секретного діловодства секретаріату КДБ УРСР [1] та багатотомна архівно-слідча справа на репресованих, які зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України [2].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перша хвиля арештів 1930-х рр. «пеоваків» в Україні припала на кінець 1933 р., а винесення вироків – на першу половину наступного 1934 р. За версією спецслужб, роботою «ПОВ» в УСРР керував «ліквідований» ними «центр», котрий функціонував у Києві. До його складу начебто входили поляки за національністю: Б. Скарбек-Шацький, Г. Політур-Радзіновський, М. Михайлов-Лапінський та С. Добжінський. Указана організація начебто мала за мету вихід зі складу СРСР України й Білорусії з подальшим входженням під протекторат Польщі. Центр «ПОВ» розгорнув широку «шпигунську діяльність» в Україні, яка здійснювалася у тісному контакті з «філіями» «ПОВ» у Білорусії, Росії та Польщі. До того ж у своїй «шкідницькій діяльності» «пеоваки» тісно «співпрацювали» з «Українською військовою організацією» [1, 46–51].

Арешти підозрюваних у належності до «ПОВ» мали місце в декількох областях республіки, зокрема у Харківській, Київській, Вінницькій та Одеській. Це свідчить про централізовану роботу радянських спецслужб, котрі, як видається, діяли синхронно за вказівкою з Москви. В умовах безперервних допитів, принижень й шантажу, звинувачені змушені були каятися в неіснуючих гріхах і підписувати протоколи допитів, де слідчі писали все, що їм заманеться. Більшість арештованих була відправлена до виправно-трудових таборів терміном від 3 до 10 років з поразкою в правах та конфіскацією майна. Деяких громадян після катувань у слідчих ізоляторах звільняли, але вони продовжували залишатися у полі зору ДПУ-НКВС і згодом, під час «великого терору», знову були заарештовані.

У процесі фальсифікації матеріалів кримінальних справ каральні органи отримували й фіксували інформацію про рідних, друзів та знайомих підслідних. Це в майбутньому слугувало запорукою подальших ув'язнень, які зростали в геометричній прогресії. Отримавши квоти із «центру» про плани нових арештів, слідчі долучали копії «викривальних» допитів раніше заарештованих осіб, які долучалися до наступних кримінальних справ. Це нерідко було головною «доказовою базою» «злочинної діяльності» невинних людей.

Фабрикування волинської філії «ПОВ» припало на другу половину 1935 р. Серед тих, хто волею слідчих «увійшов» до її складу були: А. Я. Калиновський, Є. П. Олдаковський, С. Я. Май та Б. І. Беганський. Деякий час усі вони проходили по одиночним справам і лише 7 грудня 1935 р. оперуповноважений ОВ УДБ НКВС УСРР і КВО Пригов, розглянувши слідчі справи за номерами 28, 69, 95 та 1086, постановив приєднати їх до слідчої справи на Б. І. Беганського [2, т. 1, 28].

Заарештовані були уродженцями Польщі та Литви, поляками за національністю, громадянами СРСР, їхній вік коливався від 35 до 47 років. Вони здобули середню та вищу освіти, були службовцями за соціальним статусом, мали широке коло спілкування в межах радянської держави та контакти з рідними й знайомими закордоном. Усі вони здійснювали національну політику влади на місцях, зокрема у Польському національному районі ім. Ю. Мархлевського, де обіймали відповідальні посади. Заарештовані добре знали один одного, раніше їм доводилося зустрічатися і спілкуватися у процесі виконання службових обов'язків. Усі вони, за винятком А. Я. Калиновського, були одруженими та мали дітей.

На момент арешту – 11 лютого 1935 р., Адам Якович Калиновський мешкав у Москві та працював кербудом у житлово-експлуатаційній конторі. Євген Петрович Олдаковський та Станіслав Якович Май були заарештовані у Києві 13 липня та 16 серпня 1935 р., відповідно. Перший працював відповідальним секретарем паливного комітету РНК УСРР, а другий – секретарем партійного комітету Польського педагогічного інституту. Болеслав Іванович Беганський на день арешту проживав у Шепетівці, де працював лісником в окружному земельному відділі. Він був заарештований Шепетівським окрвідділом НКВС УСРР 28 серпня 1935 р.

Провівши арешти зазначених осіб, слідчі особливого відділу УДБ НКВС УСРР почали активно фабрикувати матеріали, які б свідчили про «контрреволюційну діяльність» затриманих. При цьому вони послуговувалися і уже наявними у них документами, і санкціонували створення нових, зокрема актів дослідження службової діяльності звинувачених, доносів та заяв від колег, підлеглих та знайомих. Саме таким чином у справі з'явився «Акт комісії житомирського міського партійного комітету» в складі голови міськпарткому Долгоп'ятова, інструктора культпропа Альбера і директора міського музею Литвинова від 20 грудня 1935 р. Ця комісія «виявила», що С. Я. Май, «обіймаючи посаду директора Волинського державного музею, вів себе дуже обережно, однак все ж у роботі виникали певні моменти, які характеризували його як польського націоналіста». Аби їхні твердження не виглядали голослівними, члени комісії за пунктами перерахували конкретні факти «ворожої діяльності» колишнього директора. Так, він начебто підбирав на посади поляків-націоналістів, спілкувався польською мовою і вживав під час звернення до інших титул «пан». Окрім іншого, він «зібрав в музеї всі експонати польського походження: книги та картини польських магнатів. Згодом, усі вони, буцімто, пропадали з установи, бо їх передавали без документів різним особам». В «Акті» підкреслювалося що, С. Я. Май «передав велику бібліотеку польському інституту й велику колекцію гравюр національній галереї. Він же інсценізував крадіжку унікальних експонатів у музеї, передавав картини і майно без опису, зокрема, передав польські картини Шабранському, колишньому директору сільськогосподарського інституту» [2, т. 6, 1–2].

У процесі «розслідування» справи слідчі тісно співпрацювали з партійними організаціями, інформуючи їх про арешти комуністів та отримуючи від них необхідні матеріали. Таким чином до матеріалів слідства були долучені виписки із протоколів засідань партійних організацій про виключення з лав партії Є. П. Олдаковського, Б. І. Беганського та С. Я. Мая [2, т. 1, 27, 51, 79]. Цей факт свідчить про те, що партквитки у чоловіків відібрали вже після арешту. Приміром, Б. І. Беганського, згідно із протоколом № 23 засідання бюро Шепетівського міського парткомітету від 1 вересня 1935 р., виключили з партії «за зраду та контрреволюційну роботу». Парторганізація не обмежилася коротким формулюванням та докладно виклала суть його «підривної роботи». У виписці зазначалося, що «Беганський є членом «ПОВ» (Польської організації військової). Під час обшуку в нього знайдено польську літературу: журнал «Кур'єр щоденний», газету «Польська», збірник українських нац[іоналістичних] пісень «Ще не вмерла Україна», польську державну емблему одноголового орла, сховані в скринях ікони. [...] Беганського дружина є родова дворянка, веде антирадянські розмови» [2, т. 1, 51].

Кількість допитів підслідних, свідків, проведених між ними очних ставок та їхня інтенсивність на місяцях також свідчить про етапи фальсифікації матеріалів слідства. Так, звинуваченого Є. П. Олдаковського допитували 19 разів. По місяцям картина допитів виглядає так: у липні 1935 р. було проведено 6 допитів, у серпні – 8, у вересні та жовтні – по одному й у грудні – 3. Звинуваченого С. Я. Мая до кабінету слідчого на допити викликали 15 разів. У серпні було проведено 7 допитів, у вересні – 5, у жовтні – 1 допит, у листопаді – жодного, у грудні – 2 допити. Звинуваченого Б. І. Беганського допитували 13 разів. На місяцях допити розподілилися так: у вересні – 7 допитів, у жовтні – 5, у листопаді – 1, а в грудні не було жодного. Підслідного А. Я. Калиновського протягом 11 місяців слідства допитували усього 6 разів: у лютому та березні – по 1 допиту, у квітні та травні – жодного допиту, у червні – 2 допити, протягом наступних п'яти місяців не було здійснено жодного допиту, а у грудні – 1 допит.

Між звинуваченими 2 й 26 вересня, 2 й 9 жовтня та 11 грудня 1935 р. відбулися очні ставки. Проте присутнім на чотирьох із них з однієї сторони був Є. П. Олдаковський, який, за версією слідства, був керівником волинської філії «ПОВ». Отже, тактика слідчих полягала в наступному: відразу після арешту спробувати морально зламати підслідних, викликаючи їх на часті та тривалі допити. На перших допитах чоловіки відкидали інкриміновані їм звинувачення, однак багатогодинне перебування в тюремному ізоляторі й жорстокість слідчих, які грубо порушували не лише процесуально-правові норми, а й загальнолюдські норми моралі, давали бажаний для них результат.

Однією із центральних тем, яка пройшла через усе слідство, були обставини організації в УСРР польського національного району. Підслідні у ті часи працювали на Волині й у слідчих визріла ідея прив'язати створення згаданої адміністративної одиниці до «шкідницької діяльності» звинувачених. Тож на допиті від 8 серпня 1935 р. у вуста Є. П. Олдаковського були вкладені такі свідчення: «...ке-

рівництво «ПОВ» використовувало національну політику партії для створення зовні національного району у відповідності до радянських установок, фактично ж, наповнюючи це націоналістичним змістом. «ПОВ» створенням польського національного району намагалася підготувати плацдарм для розгортання націоналістичної роботи на Україні. Самим фактом наявності в Україні компактних груп поляків, які не втратили свого національного обличчя, «ПОВ» намагалася виправдати тенденції Польщі щодо створення польської держави в кордонах 1772 р., як національно-історичних кордонів» [2, т. 2, 250–251].

У процесі фальсифікації справи допитали одинадцять свідків, вісім із яких були викликані на допити у грудні 1935 р. Більшість з них свідчила у потрібному для слідства руслі та стверджували, що підслідні займалися «контрреволюційною діяльністю», однак не могли це конкретизувати.

Очні ставки між свідками, з одного боку, та звинуваченими – з другого, не проводили. Натомість 1 серпня 1935 р. було проведено очну ставку між звинуваченим Е. П. Олдаковським та засудженим Я. Д. Саулевичем. Останній повністю підтвердив свої свідчення від 21 січня 1935 р. щодо належності колеги до «ПОВ». Далі він розповів, що, приїжджаючи з Києва в Житомир, мав з ним декілька розмов, спочатку за місцем його роботи, в губернському суді, а згодом на квартирі господаря: «Нам потрібно було провести відповідну роботу для того, щоб населення голосувало за організацію національного району, потрібно було при цьому зважати на села зі змішаним населенням. Ще в Києві я спілкувався зі Скарбеком і Вишневським. Вони мене завірили, що в Олдаковського є необхідні для проведення цієї роботи люди. У цьому я переконався за час перебування в Житомирі. Олдаковський у своїй роботі опирався на контрреволюційну націоналістичну частину польського вчителства і заможну куркульську частину польського населення, яке перебувало під впливом католицького духовенства».

У свою чергу, Євгеній Петрович Олдаковський підтвердив факт зустрічей з Яном Домініковичем Саулевичем, але наголосив, що спілкувався з ним не як з членом «ПОВ», адже ніколи таким не був: «Схему будівництва національного польського району ми обговорювали так, як це викладає Саулевич, але не як члени «ПОВ», а з радянських позицій. До цієї роботи я залучав майже виключно польських комуністів» [2, т. 2, 176–188].

Проте слідчому вдалося примусити підслідного обмовити себе та інших осіб, адже, наприклад, під час допиту 10 грудня 1935 р. він не лише визнав себе членом «контрреволюційної організації», а й розповів про свою діяльність у цьому напрямі після від'їзду з Мархлевщини в лютому 1927 р. Зі слів чоловіка, деякий час він не брав участі у роботі «певяків», адже був переведений окружним прокурором до Запоріжжя. Восени наступного року він перебрався до Харкова, де й відновив спілкування з однодумцями. Тож у протоколі допиту записані «викривальні свідчення» звинуваченого: «Восени 1930 р. Теодор запропонував мені поїхати в Кам'янець-Подільський. Поїздка була зумовлена тим, що за наявними у керівництва «ПОВ» відомостями, на Поділлі успішно тривала колективізація серед поляків. Це суперечило інтересам нашої організації. По приїзді в Кам'янець-Подільський, я, за дорученням Теодора, повинен був зв'язатися з членом «ПОВ» Станяшеком, який працював завпольбюро при [...] окружкомі КП(б)У і за його сприяння повинен був вияснити причини такого стану речей. Відрядження було оформлене по лінії газети «Серп». Приїхавши в Кам'янець-Подільський, я там Станяшека не застав, так як він перебував в той час у відпустці. Зібравши самостійно деякі відомості з цього питання, повернувся в Харків» [2, т. 2, 349–352].

Звинувачувальний висновок по справі був складений 18 грудня 1935 р. Його підписав Александровський і затвердив Балицький. У ньому сказано, що «особливим відділом УДБ НКВС УРСР і КВО викрито і ліквідовано волинський центр польської контрреволюційної фашистської організації «Польська організація військова». У своїй діяльності волинська філія, наче отримувала інструкції від керівного центру «ПОВ», до якого входили раніше засуджені Скарбек, Вишневський, Політур, Теодор та Саулевич. Далі у висновку було зазначено, що оформлення волинського центру «ПОВ» відбулося наприкінці 1924 р. та було тісно пов'язане з управлінською діяльністю Е. П. Олдаковського, котрий прибув того ж року до Житомира на посаду голови волинського губернського суду. У травні 1925 р. він, начебто, налагодив контакти з керівництвом «ПОВ» в Україні, зокрема: Скарбеком, Вишневським та Саулевичем. Відтак волинський центр, отримавши інструкції, почав реалізовувати підривною роботу, яка, начебто, мала досягатися такими шляхами: «1. Штучного перебільшення кількості польського населення і ополячення українського населення; 2. На основі цього – штучного

створення польських національних сільрад і польських шкіл; 3. Забезпечення керівництва сільрад і шкіл активними націоналістичними елементами» [2, т. 5, 810–834]. Прискіпливий аналіз матеріалів справи дає підставу зробити висновок про відсутність складу злочину в діях підслідних. Аргументи, котрі наводили слідчі, вражають своєю неконкретністю й тенденційністю. Однак, незважаючи на це, сфабриковані матеріали справи були подані на розгляд суду.

З 15 до 17 лютого 1936 р. у Києві тривали закриті судові засідання Військового трибуналу Київського військового округу без участі сторін захисту та звинувачення. Із чотирьох свідків, які мали виступати у судовій залі, двоє останніх – Я. Д. Саулевич та Й. І. Шліферштейн – на той момент утримувалися в спеціальному корпусі НКВС УСРР. У судову залу був доставлений лише один свідок – Ян Домінікович Саулевич, виступ якого був дуже тривалим. Проте нічого нового морально зломлений чоловік повідомити присутнім не зміг. У свою чергу, підсудні вибрали різну тактику поведінки у залі суду. Так, Є. П. Олдаковський визнав себе винним за усіма пунктами звинувачення, за винятком шпигунства, а С. Я. Май та Б. І. Беганський свою вину підтвердили повністю. Що ж до А. Я. Калиновського, то він не визнав себе шпигуном та членом «ПОВ», натомість розповів про свою належність до троцькістської групи та зізнався, що, «працюючи в Мархлевському і Коростенському районах не виправдав довіри партії та не викрив польських націоналістів. Відповідно, опосередковано «сприяв розвитку націоналістичної роботи».

17 лютого 1936 р. військовий трибунал ухвалив вирок підсудним, згідно з яким було встановлено вину Є. П. Олдаковського, С. Я. Мая та Б. І. Беганського за статтями 54–4, 54–11 КК УСРР і вину А. Я. Калиновського за статтями 54–4, 20–54–11, КК УСРР. Згідно з вироком, трьох перших чоловіків засуджено до розстрілу із конфіскацією усього особистого майна, а четвертого – до ув'язнення у виправно-трудовах таборах терміном на 10 років з конфіскацією особистого майна без поразки в правах [2, т. 5, 867–870].

Слід відзначити, що у матеріалах шеститомної архівно-слідчої справи не виявлено тексту касаційної скарги засуджених, хоча така, очевидно, й була написана. Натомість у п'ятому томі підшито копію ухвали Військової колегії Верховного Суду СРСР від 7 квітня 1936 р., згідно з якою розстріл трьом полякам було замінено на 10 років ВТТ з конфіскацією майна [2, т. 5, 871].

Перегляд архівно-слідчої справи на «волинських пеоляків» здійснило у 1990-х роках Управління по нагляду за виконанням законів про державну безпеку, міжнаціональним і міжнародно-правовим питанням Прокуратури СРСР. Додаткового розслідування тоді не було проведено, свідків не розшукували та не допитували. Натомість до справи додали довідки по іншим, раніше переглянутим справам на «керівників» «контрреволюційної організації», зокрема на Б. В. Скарбека-Шацького, К.-Т. Й. Вишневського, С. Г. Лазоверта та Я. Д. Саулевича. Усі вони на той час були реабілітовані.

Дослідивши зміст архівно-слідчої справи та довідки інших репресованих, прокуратура 13 серпня 1991 р. реабілітувала А. Я. Калиновського, Є. П. Олдаковського, С. Я. Мая та Б. І. Беганського. У висновку сказано, що звинувачення ґрунтувалися переважно на свідченнях самих чоловіків, які в умовах психологічного та фізичного насилля, обмовляли себе й інших осіб, а існування «Польської організації військової» в СРСР після 1922 р. документально не підтверджено. На чотирьох репресованих поширилася дія ст. 1 Указу Президента Союзу РСР від 13 серпня 1990 р. «Про відновлення прав всіх жертв політичних репресій 20–50-х років».

Висновки. Протягом 1935–1936 рр. органи ДПУ–НКВС сфабрикували групову справу «волинської філії» «Польської організації військової» й ув'язнили у виправно-трудовах таборах чотирьох невинних осіб. Засуджені були поляками за національність й реалізовували національну політику радянської влади у регіонах. Особливістю цього процесу було те, що слідство здійснювалося паралельно із ліквідацією Польського національного району імені Ю. Мархлевського й усі без винятку заарештовані були причетними до його створення та функціонування у 1920-ті рр. Слідство велося поверхово, а звинувачення були однотипними й умовними. Під час попереднього слідства звинувачених систематично залякували, шантажували, застосовували до них психологічні й фізичні методи впливу та змушували давати неправдиві свідчення на інших осіб. Масово фальсифікувалися матеріали очних ставок, показання свідків та грубо порушувалися процесуально-слідчі норми. У процесі фальсифікацій слідчих матеріалів каральні органи здобували інформацію про рідних, друзів, колег та знайомих звинувачених. Очевидно, що у подальшому зібрані матеріали слугували «компроматом» на інших.

Список використаних джерел та літератури

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 26 (за 1951 р.), спр. 2, арк. 46–51.
2. ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 68505 ФП: в 6-ти т-х. – Т. 1–5. – 905 арк; Т. 6. – 19 арк.
3. Мокрицький Г. Жертви справи про «Польську організацію військову», сфабрикованої Житомирським УНКВД / Г. Мокрицький // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 листоп. 2001 р.) / редкол. : А. Т. Давидюк та ін. – Вінниця : Велес, 2002. – С. 72–76.
4. Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті рр. / О. Рубльов, В. Репринцев // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 116–156.
5. Рубльов О. С. Викриття «агентури польського фашизму» в УСРР: «Справа» «Польської військової організації» 1933–1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки / О. С. Рубльов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Кульчицький (відп. ред.) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 170–189.
6. Рубльов О. Ян Саулевич (1897–1937): від заступника голови Центральної комісії нацменшин при ВУЦВК до «польського шпигуна» / О. Рубльов // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № ½ (30/31). – С. 348–414.
7. Рудницький С. Репресії проти поляків в СРСР // <http://forumn.kiev.ua/2010-96-05/96-09.html>
8. Сирота О. Фабрикування «Польської організації військової»: «одеські справи» / О. Сирота // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 19. – К. : Ін-т історії України, 2010. – Ч. 2. – С. 183–197.
9. Стронський Г. Злет і падіння. Польський національний район в Україні у 20–30-ті роки / Г. Стронський. – Тернопіль : [б. в.], 1992. – 63 с.
10. Norman M. Naimark. Stalin's genocides. Princeton & Oxford Princeton University Press, 2010. 135 p.

Михайло Костюк

Радянсько-німецький договір 1939 р. про виселення німців Західної України

Ідеться про угоду між СРСР та Німеччиною 1939 р. про виселення німців Західної України, яка досить чітко обумовлювала практично всі сторони акції виселення німецьких колоністів Західної Волині та Галичини і стала юридичною основою її практичного здійснення.

Ключові слова: пакт Молотова–Ріббентропа, Угода, евакуація, кордон.

Костюк Михаил. Советско-немецкий договор 1939 г. о выселении немцев Западной Украины. Речь идет о соглашении между СССР и Германией в 1939 г. о выселении немцев Западной Украины, которая достаточно четко обуславливала практически все стороны акции выселения немецких колонистов Западной Волини и Галичины и стала юридической основой её практического осуществления.

Ключевые слова: пакт Молотова–Риббентропа, Соглашение, эвакуация, граница.

Kostyuk Mychaylo. Soviet-German Agreement in 1939 About Eviction of Germans of Western Ukraine. Speech Goes about an agreement between the USSR and Germany in 1939 about eviction of Germans of Western Ukraine which sufficiently clear stipulated practically all sides of action of eviction of the German colonists of Western Volhynia and Galychina and became legal basis it practical realization.

Key words: pact of Molotov–Ribbentrop, Agreement, evacuation, border.

Одним із наслідків початкового етапу Другої світової війни стали зміни в національному складі населення Західної України. Торкнулися вони й етнічних німців, яких напередодні війни тут налічувалося близько 120 тис. Після розгрому Польщі вони опинились у зоні радянських інтересів. Сталінське керівництво не було зацікавлене в їхньому подальшому перебуванні в цьому регіоні і висловлювало готовність до якнайшвидшого вирішення цього питання. Але робити це як односторонню уступку німецькій стороні радянська не хотіла. Хоча, з іншого боку, у світлі добросусідських радянсько-німецьких відносин, які демонстрували СРСР і Німеччина після підписання пакту Молотова–Ріббентропа 24 серпня 1939 р. та Договору про дружбу та кордони між СРСР та Німеччиною від 28 вересня 1939 р., вирішити проблему німецьких поселенців потрібно було саме в подібному ж дусі взаємного співробітництва. Із цією метою дипломатичними відомствами обох країн у першій